

Dilqəm ƏHMƏD

olmadıqları üçün Azərbaycan qüvvələrinin bir qismi Osmanlıya, bir qismi Qacar dövlətinə keçməli olublar. Bir qismi isə

vet hökumətinin düşməni elan edilərək yüzdən çox müsavətçinin məzarı olacaq Solovki adındaki düşərgəyə göndərilib. Şəfiyevin xatirələrində bu düşərgə haqqında yazdıqları Azərbaycan tarixşünaslığı üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Burada aclıq ak-

hidi oldum. Şəhər əhli kəndlərə qaçırdılar. Yolda çox hissəsi öldürüldü".

Şəfiyev türk ordusunun Bakını qurtardığını qeyd edib, Osmanlının tariximizdə oynadığı rolu bu şəkildə dəyərləndirib: "Azərbaycana istiqlalyyət verilmə-

zi yerlərdə isə hörmət görüblər. Maraqlıdır ki, Şəfiyev burada Böyük xan adlı mülkədarın torpağından keçdiklərini yazıb. Həmin Böyük xan haqqında müharirətə getmiş digər cümhuriyyət zabiti Yavər Şəkili xatirələrində daha geniş məlumat verib.

Sürgün edilən Cümhuriyyət zabiti

"Minlərlə insan çürüyüb öldürdü"

Bir neçə gün öncə Cümhuriyyət dövrü zabitlərindən olmuş Abdulla Şəfiyevin xatirələrini oxudum. Bu il çap edilmiş kitabın tərtibçisi tarix elmləri namizədi İdris Əliyev, elmi redaktoru isə mərhum tarix elmləri doktoru Tufan Axundovdur. Xatirələrin qaynağı isə A. Şəfiyevin oğlu Cağatay bəydir. O, əski əlifbada bir dəftərə yazılmış xatirələri ələ yadigarı olaraq uzun illər qoruyub, nəhayət, çap olunması üçün təqdim edib. Xatirələr 1969-cu ildə qələmə alınıb. Latin qrafikasına AMEA Tarix İnstitutunun orta əsrlər şöbəsinin müdiri Ramil Ağayev transliterasiya edib.

Abdulla Şəfiyev kimdir?

Abdulla Şəfiyev 1897-ci ildə Bakı zənginlərindən Hacı Şəfiyin ailəsində doğulub.

Hacı Şəfi 1843-cü ildə Suraxanıda doğulub. Gəncliyində qoynçuluqla, daha sonra ticarət və neft işləri ilə məşğul olub. Uğurlu fəaliyyətinə görə qısa müddətdə varlanıb, xeyli mal-mülkə sahib olub. 1870-ci ilin ortalarında Bakıya köçüb. 1880-ci ildə həcc ziyarətindən qayıdıb. Bolşeviklərin Azərbaycanı ələ keçirməsindən sonra Hacı Şəfiyənin də varidatı əlindən alınmış, ona görə də ömrünü Mərdəkandakı bağ evində keçirib. 1933-cü ildə vəfat edib, Şüvəlandakı "Cur-curlar" məscidinin qarşısında dəfn olunub.

İbtidai təhsilini Molla Mirzə Babadan və Güney Azərbaycandan olan Mirzə Əbdüləlidən alıb. Daha sonra 5-ci rus-türk gimnaziyasında oxuyub. Təhsilini bitirdikdən sonra bir müddət Suraxanıda "Nəşri-maarif" məktəbində dərs deyib. 1918-ci ildə 4 nömrəli gimnaziya təhsil alan Şəfiyev hərbiçi olmaq istədiyini üçün Gəncədəki hərbiyyə məktəbinə yazılıb, 1919-cu ildə buranı praporşik rütbəsi ilə bitirib, 2-ci Bakı piyada alayında xidmətə başlayıb.

Qeyd edək ki, Hacı Şəfi Kövli oğlunun Şamil adlı oğlu 1905-ci il qırğınlarında öldürülüb. Özü isə 1918-ci ilin mart qırğınlarında Mayilov teatrında ermənilərin əlinə keçib, xeyli pul ödəyərək sonra sərbəst buraxılıb. Bu hadisəyə görə özünü təhqir edilmiş hesab edən Hacı Şəfi oğlu Abdullanın hərbiçi kimi yetişməsinə istəyib. Abdulla Şəfiyev Lənkəran, Qarabağ, Tərtər bölgələrindəki döyüşlərdə şücaət göstərmişdir.

Şəfiyev tanınmış müsavətçilərdən Əbdülvahab Məhəmməd-zadə (Yurdsevər) və Kərbəlayi Vəli Mikayılzadə (həm də qohumu idi) ilə yaxın münasibətdə olub.

1920-ci ildə rus qoşunlarının Bakını işğal etdikdən sonra ölkə ərazisinə doğru irəliləmələri bölgədəki Azərbaycan zabiti və əsgərlərinin müqavimət göstərməsinə səbəb olub. Təəssüf ki, bir müddət sonra yetərli gücə sahib

Abdulla Şəfiyev və həyat yoldaşı Fatima ilə

müxtəlif yollarla Bakıya qayıdıb.

Paytaxta gələnlər bolşevik hökumətinə sızmaq məqsədilə onların içlərində çalışmaq qərarına alıblar. Abdulla Şəfiyev və bir neçə dostu da bu yolu seçiblər. O və iki silahdaşı – Abbas Ağayev

siyasına qoşularaq tutulanların siyasəti məhbus kimi tanınmalarına səbəb olanlar arasında o da olub. Kəmə şəhərinə göndərilən Abdulla bəy tif xəstəliyindən müalicə alıb, daha sonra Qazaxıstanına sürgün edilib. Üç il orada qalan Şəfiyev ailəsini də yanına gətirib, lakin daha sonra gizli şəkildə Bakıya qayıdıb, Qala neft idarəsində çalışıb. Lakin bu dəfə köhnə bolşeviklərdən biri onu tanıyıb və ona görə də Şəfiyev növbəti dəfə Qazaxıstanına gedib. Qısa müddət sonra yenidən Bakıya qayıdaraq gizli şəkildə atasının bağında yaşayıb.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Bakı kəndlərində yenidən müsavətçi oву başlanıb. 1942-ci ilin avqust ayında Şəfiyev ailəsi ilə birlikdə bu dəfə də Qazaxıstanına sürgün edilib. Müharibənin sonlarına doğru sürgündən qaçaraq Bakıya gəlib...

Beləliklə, ömrünü həbs və sürgünlərdə keçirən Cümhuriyyət zabiti Abdulla Şəfiyev yaşadıklarını unutmaq üçün xatirələrini qələmə alıb. Ehtimal ki, o,

və Sadiq Hüseyinov Göyçay hərbi komissarlığının sərəncamına göndəriliblər. Şəfiyev Göyçay qaraul batalyonunda böyük komandiri vəzifəsinə təyin edilib. Amma bu xidmət qısa davam edib, onu keçmiş Cümhuriyyət zabiti olduğu üçün həbs ediblər. Həbsdən azad olunduqdan sonra mülki işlərdə işləməyin daha təhlükəsiz olacağına qərar verən Şəfiyev müxtəlif idarələrdə müvəqqəti, tərçüməçi və sair işlərdə çalışıb. Lakin müsavətçilərin geniş ovunun başladığı 1923-cü ildə o, yenidən həbs edilib, Bayıl türməsinə salınıb. Onu bu dəfə qohumları, Bakı zənginlərindən Şıx Balayevin yardımı xilas edib, bu dəfə yenidən hərbi xidmətə başlayıb. Lakin üç il sonra – 17 oktyabr 1926-cı ildə Şəfiyev təkrarən həbs olunub. Bu dəfə o, so-

Sovet dövründə yazdığı bu xatirələrin bir gün ölkəsində çap olunacağına inanmadı...

Xatirələrdə yazılanlar

Xatirələrində dövrün mənzərəsini dəqiqliklə izah edən Şəfiyev yazırdı: "Rusların hökumətliyi dövründə rus dövləti Azərbaycan xalqına türk milləti deməyə icazə vermirdi. Bizlərə kəvqazki tatar deyilirdi. İndi isə tatarlığı da elimizdən alıb Azərbaycan milləti deyirlər..."

Mart soyqırımına şahid olan Şəfiyev gördüklərini bu şəkildə xatırlayıb: "Üç gün ərzində 10 minlərlə azərbaycanlıyı güllələdilər, evləri yandırdılar, bayıra qaçmağa yol verməyib yandırdılar. Bu hadisəni öz gözümle Bazarını küçəsində olan İsmailiyyə qastində yanmış insanların şa-

sində Azərbaycan türkləri Osmanlı türklərinə minnətdardılar. Çünki Azərbaycana müstəqil hökumət şəkli verilməseydi, hal-hazırda Azərbaycana Rusiya dövlətinin ayrılmaz bir quberniyası adı verilirdi".

O, hərbi xidmətə yazılmasının səbəbini də bu şəkildə izah edib: "Öz Vətən və millətim başqa millətlərin boyunduruğu altına düşməmək fikri ilə Türk ordusu tərəfindən Gəncə şəhərində açılmış hərbiyyə məktəbinə getməyi özümə müqəddəs bir vəzifə hesab edərək məktəbə daxil oldum".

Şuşa döyüşlərində iştirak edən Şəfiyev Azərbaycan zabiti və əsgərlərinin şücaətindən bu şəkildə bəhs edib: "Cavan Azərbaycan türk əsgərləri bir az əsgəri xidmətdə olmaqlarına baxmayaraq müharibələrdə can-fəda olub böyük şücaət göstərirdilər. Əsgəran qalası alınan zaman mən 5-ci bölüyümlə cəbhə komandanı general Səlimovun yanında idim, sərəncamında olduğum üçün cəbhənin ağır yerləri-

ABDULLA ŞƏFİYEYİN XATİRƏLƏRİ

Tərtibçi: İdris Əliyev

Şair Əmin Abidin "buzlu cəhənnəm" adlandırdığı Solovki adasındakı sürgün günləri haqqında Şəfiyev dəhşətli mənzərələri təsvir edib: "O cəzirlərdə on minlərlə məhbus yaşayırdı... Burası dəhşətli bir cəhənnəm idi. Məhbuslar dəstə-dəstə ayrılıb meşələrin dərin yerinə şalban hazırlamaq üçün göndərilirdilər. Normanı doldurmaq çox çətin idi. Hər bir hissə 10-80 ağacı qırıb şalban halına salmalı idi. Normanı yetirməyənlər böyük cəza alırdılar. Dustaqlar çox vaxt işdən azad olmaq üçün balta ilə əllərini kəsirdilər. Lazımı qədər yemək olmamasından sinə deyilən xəstəliyə düşür olurdular. Minlərlə insanın dişləri tökülüb bədəni çürüyüb öldürülür. Çox vaxt türmə dolanda məhbuslar çılpaq halda ağaclara bağlanırdı ki, ağcaqanad onları yesin".

Xatirələrdə Şəfiyev QPU-nun onu rahat buraxmaq üçün etdikləri təklifdən də bəhs edib. Ona bildirilib ki, günahlarının yuyulması üçün qəzetdə məqalə yazıb müsavətçilərin "xain və yalançı" olduğunu qələmə almalıdır: "Mən başqasını satmağa qabil deyiləm, ondan əlavə insan məsləkəinə toxunmaq böyük qəbahətdir deyə təklifləri rədd etdim. Belə nanəcib vəzifəni ancaq əsilsiz insan edə bilər".

Xatirələrində gözünün önündə şəhid olan müsavətçilərin adlarını yazan, sürgün yollarında məhv olan həyatları göstərən Şəfiyev, nəhayət, rahatlığa qovuşduğu tarixi də qeyd edib: "Bu minval ilə 1953-cü il gəldi. Stalin öləndən sonra QPU ləğv olundu, məsul işçilər işdən kənar edildi. O gündən sonra asudə nəfəs almağa başladım".

Şəfiyevin xatirələrində bir sıra Cümhuriyyət zabitlərinin adları çəkilir. Onlar arasında Qarabağ və Lənkəran döyüşlərində igidliyi ilə ün qazanmış Həbib bəy Səlimovun adı xüsusilə qeyd edilir. Oğlunun xatirələrinə görə Şəfiyev sonralar bir neçə yaxın adamını toplayaraq Səlimovun ruhuna Quran oxudumuş...

Abdulla Şəfiyev 1973-cü ildə vəfat edib.